

Het leven van boeren die hunebedden bouwden

© 2021, Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum BV, Postbus 43, 9400 AA Assen.

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of op enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16 h Auteurswet dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

NUR 682

ISBN 9789023257899

1^e druk, 2021

Uitgave: Uitgeverij Koninklijke Van Gorcum, Assen

Tekstredactie: Kitty Janssen

Register: Lilian Eefting, leefintekst

Grafische verzorging en omslag: Richard Bos

Illustraties omslag en deelopeningen: Jouke Nijman

Druk: Drukkerij Van Gorcum, Raalte

Hein Klompmaker

het leven
van boeren die
HUNEBEDDEN
bouwden

EEN COLLECTIEVE BIOGRAFIE

Voor Liesbeth, mijn muze , inspiratiebron en bovenal grote liefde

Met dank aan: Liesbeth Simon, Gijs Klompmaker, Kirsten van der Hoeven, Sonja Geurts, Tina Bruinsma, Jouke Nijman, Egbert Meijers, Dirk Mulder, Maarten Duijvendak en Lukas Koops

C. Hein Klompmaker, Borger (2020)

INLEIDING	8
De brug van Langogne	
DEEL I: THEORIE VAN DE KENNIS	17
EMPATHIE	18
Dürers Rinoceros	
DE DETECTIVE-METAFOOR	30
Toedrachtsreconstructie en de weegschaal van het DNA	
DE ONTDEKKING VAN HET NEOLITHICUM	37
De landbouwtransitie als nieuwe levenswijze	
DROOM EN WERKELIJKHEID	48
De onvoltooid tegenwoordige tijd	
BEVROREN LEVENS	52
Artist impressions van Hunebedbouwers	
DEEL II: TAAL EN TOEDRACHT	61
TAAL	62
De primaire mogelijkheidsvoorwaarde	
DE VERTELLER IN EEN MONDELINGE SAMENLEVING	70
De techniek van het collectieve geheugen	
HET VERLEDEN IS EEN VERHAAL	75
De gezamenlijke bron voor fabula en historia	
HET VERHAAL EN DE ARCHEOLOGIE	92
Het probleem van het bewuste gedrag	
DE WAARDE VAN FICTIE	99
De spagaat van de alwetende verteller	
DE BIJBEL ALS BRON	113
De cumulatief-culturele evolutie	

DEEL III: NIEUWE SAMENHANGEN	123
TIJD EN TIJDSBESEF De cirkel en de spiraal	124
HET BOEK DER NATUUR Over voeding en voedingswaarde	131
OVERLEVEN! Het Robinson-effect	142
SIGNALEMENT! Ötzi als tijdgenoot	148
INNOVATIES Kennis en creativiteit tijdens de landbouwtransitie	156
HUNEBED Statement in steen	165
TRECHTERBEKERCULTUUR Periode, cultuur, identiteit	177
HET LANDSCHAP ALS BIOGRAFIE Het 'bezielde' landschap van de hunebedbouwende boeren.	190
REIZEN EN TREKKEN De actieradius van de vroege boeren	199
DEEL IV: BOEREN DIE HUNEBEDDEN BOUWDEN	205
LEVENSWANDEL I De prehistorische, collectieve biografie	206
LEVENSWANDEL II Boeren die hunebedden bouwden	218

DEEL V: EMPATHISCHE ARCHEOLOGIE	241
DE ACTUALITEIT VAN HET NEOLITHICUM	242
De gevolgen van de landbouwtransitie	
EMPATHISCHE ARCHEOLOGIE	250
Theorie en praktijk van een methode	
SLOTOPMERKINGEN	270
Literatuur	272
Register	279

INLEIDING

De brug van Langogne

In 2010 vierde ik vakantie in de Cevennes in Frankrijk. Uitrusten van vermoeiend werk en genieten van de zon en lezen, heel veel lezen. Een week eerder had ik een boek gekocht met de voor een historicus immer intrigerende titel ‘Voetsporen’, geschreven door de Engelse historicus Richard Holmes. Holmes stond bekend om zijn vernieuwende visie op de biografie en het toeval wilde dat een deel van het boek zich afspeelde in de Cevennes. Holmes trad in de voetsporen van de beroemde Schotse schrijver Robert Louis Stevenson, die bij het grote publiek vooral bekend is geworden door de avonturenroman ‘Schateiland’ en de psychologische thriller ‘Strange Case of Dr. Jekyll and Mr. Hyde’. Holmes volgde Stevenson, die in 1878 met een ezel door de Cevennes trok en op zoek was naar zichzelf. Stevenson schreef er later een boek over: ‘Travel through the Cevennes with a dunkey’ (Reis door de Cevennes met een ezel).

In de meer dan tweehonderd kilometer lange tocht trok Stevenson op een gegeven moment over de brug bij Langogne. Toen Holmes, in Stevensons voetsporen tredend, in 1964 hetzelfde wilde doen, bleek de brug kapot, een ruïne. Holmes verzuchtte: “Je kon die brug niet meer oversteken, net zo min als je letterlijk naar het verleden kon oversteken.”¹

Oversteken naar een andere tijd, reizen naar het verleden, is niet letterlijk mogelijk. We hebben geen tijdmachine tot onze beschikking, al hadden en hebben historici door de eeuwen heen die wens. Wat elke historicus wel tracht te doen, is figuurlijk over de drempel van de tijd stappen. Bij Holmes was de reis in de ruimte, in de voetsporen van Stevenson door het fraaie Cevennes-landschap, tevens een figuurlijke reis door de tijd:

1 Richard Holmes, *Voetsporen*, Uitgeverij Contact 2010 (3^e dr.), p. 25.

“Biografie betekende een boek over iemands leven. Maar voor mij zou het een speurtocht worden, het natrekken van het concrete spoor van iemands weg door het verleden, het volgen van voetstappen. Je zou ze nooit inhalen, nee, je zou ze nooit helemaal inhalen. Maar met een beetje geluk zou je misschien zo ver die speurtocht naar die vluchtige gestalte kunnen schrijven, dat je hem in het heden tot leven zou kunnen wekken.”²

Zo'n 'vluchtige gestalte' zou voor mij de groep boeren zijn, die meer dan vijfduizend jaar geleden besloot hunebedden te bouwen. De vraag of je deze groep boeren als het ware 'tot leven zou kunnen wekken', heeft me sindsdien niet meer losgelaten. Ik besepte dat ik daarvoor zou moeten oversteken naar een tijd, die ver van ons verwijderd is en daardoor zeer wezenlijk verschilt van de onze. Waarin verschilt onze tijd dan wezenlijk van die van de hunebedbouwers? De oversteek maken moet dan een plausibel idee opleveren van het leven van deze hunebedbouwers. Waarom kunnen we dat nu beter dan, pak hem beet, in de negentiende en de twintigste eeuw? Kunnen we het nu zodanig dat we de 'vage gestalte' beter in beeld kunnen krijgen dan enige tijd geleden?

Wat in onze tijd anders lijkt te zijn, is dat we allemaal meetellen. In vroegere tijden bepaalden koningen, aristocraten en mensen van aanzien de geschiedenis. Maar is het wel zo, dat in de periode van de vroegste boeren 'de gewone man' niet meetelde? Waarin verschilde dat meetellen dan van de huidige tijd?

In onze tijd lijken we allemaal mee te tellen, omdat we met zijn allen een markt zijn en als massa in toom gehouden moeten worden. We worden allemaal in de gaten gehouden en anonieme computers weten werkelijk alles van ons. Waar zich onze auto bevindt, onze telefoon, wat we kopen in de supermarkt en online, wat we elkaar mailen of appen. Geen stap kunnen we zetten of we worden door camera's op straat, in onze auto's en in winkels gespot en onze overtredingen worden geregistreerd. We zijn allemaal in beeld. Banken weten wat we kopen of verkopen en spelen die gegevens door aan marktpartijen, die ons vervolgens bestoken met hun op maat gemaakte reclames. Criminelen hacken politiecomputers en sturen vervolgens een bericht dat je vlot je boete moet betalen, want anders... staan er deurwaarders klaar om je bezittingen in beslag te nemen. We komen in nog steeds toenemende mate aan (levens)partners door datingsites, die hele biografieën publiceren. Het is wel duidelijk waarom: we zijn met zijn allen een markt voor producten, diensten en verkiezingen en we moeten individueel kunnen worden opgespoord, aangesproken en aangespoord. In de massa is niemand meer anoniem. Onze privacy is schijn. De vraag die onmiddellijk opkomt is of we dit vooruitgang mogen noemen. Kunnen we beter dan in het verleden onze keuzes maken, de misdaad een halt toeroepen en ons beschermen tegen tegenslag en rampspoed? Maken we weloverwegener de keuze

2 Richard Holmes, *Voetsporen*, Uitgeverij Contact 2010 (3e dr.), p. 25.

DEEL I: THEORIE VAN DE KENNIS

“Empathic ability is a little like musical ability – part nature and part nurture.”

Roman Krznaric, *Empathy, Why it matters and how to get it*, Random House 2015 (2e dr.).

“Aangezien de beschaving ofwel op onze uitsterving afkoerst, ofwel op onze redding van dat lot, zien wij onszelf onontkoombaar geconfronteerd met een onkenbare toekomst.”

Nadine Gordimer, *Onze eeuw*, Amsterdam 1995, p. 9.

EMPATHIE

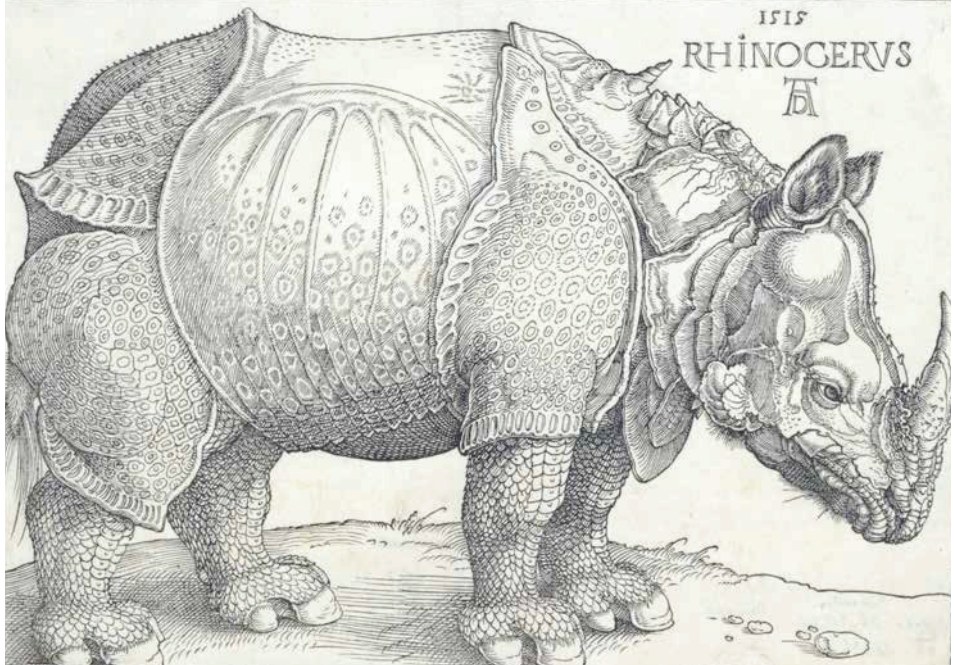
Dürers Rinoceros

Gedurende honderdtwintig dagen werd hij vervoerd per schip vanuit India naar Lissabon, bedoeld als geschenk van de Portugese Koning Manuel I aan paus Leo X. 'Hij' was een Indische neushoorn, die tijdens de reis van Lissabon naar Rome op het dek aan de ketting lag. Het schip verging op 29 januari 1516 tijdens een hevige storm en de neushoorn legde het loodje. Zijn karkas spoelde enige tijd later aan bij de kust van Villefranca. Hoewel de neushoorn of rinoceros in die dagen een bezienswaardigheid was, waarvoor zelfs koning Frans I in Marseille aan boord kwam om hem te bekijken en er een korte beschrijving van het dier door de Portugese handelaar en drukker Valentin Fernandes naar Neurenberg in Duitsland werd gestuurd, waren het dier en zijn noodlottige reis allang vergeten als niet de Duitse schilder Albrecht Dürer in 1515 een houtsnede van het dier had gemaakt, die nu nog te bezichtigen is in de National Gallery of Art in Washington. De rinoceros van Dürer werd tot in de achttiende eeuw beschouwd als de meest accurate afbeelding van deze diersoort. Het meest verbluffende was echter dat Dürer de rinoceros, in feite geen enkele rinoceros, ooit had gezien. Er is dan ook het een en ander mis met de juistheid van de afbeelding, maar toch herkennen we ook vandaag nog de tekening onmiddellijk als een neushoorn. Dürer las een tekst en creëerde er een beeld bij. Een voorbeeld van de combinatie van kunst met een gevoel van inleving, empathie avant la lettre.

Empathie is een belangrijk onderwerp dat aan het menszijn verbonden is en ons in staat stelt ons in te leven in een ander. Ons bewust te zijn van de ander en daardoor van onze individuele eigenheid. Kunst en literatuur hebben het begrip 'empathie' altijd gebruikt voordat het woord een begrip werd en ver voor de relatief recente neurowetenschappelijke ontwikkeling die empathie in ons brein traceerde en een evolutionaire basis verleende. Wij onderscheiden tegenwoordig twee soorten empathie: cognitieve en affectieve. Cognitieve empathie gaat over het besef dat andere

1048 Christus genurt. 173. Jar. 26. j. May. Sat in dem großmichtigen König von Portugal Emanuel gen Lyfsona pacht anff India ein sollich lebendig Thier. Das nennet Rhinoceros. Das ist byt mit aller löwe gestalt abconderet. So hat ein fard wie ein gepacketer Schildboer. Und ist es dicker Schalen vberlegt fast ist. Und ist in der groß als der Scharf der nybermichtigen von pnyen. und fast wech ziffen. Es hat ein schwarz hant. So ein von auff der nase. Das segndt es allez in weget wo es bey flayen ist. Das drey Thier ist den sel am todt fende. Der Scharf fende es fast ved. dann wo es In anlande so laufft. Im das Thier mit dem kopff verlichen bye so dem pnyen und vryff den Scharf den am pacht an i erwiegt. In des mag er sich nie eruen. Dann das Thier ist also gewapert das In der Scharf nicht kan thun. Sie sagen auch das der Rhinoceros Schindl / Krayng und Luffig so

Bron: Metropolitan Museum of Art.

mensen dan wijzelf verschillende smaken, gevoelens en ideologieën hebben. Affectieve empathie gaat veel minder om onze kennis van andersdenkenden en veel meer over het delen en spiegelen van de emoties van anderen.

De rhinoceros van Dürer lijkt in overeenstemming met de werkelijkheid maar er zitten wat foutjes in, zoals de wapenschilden die als huid werden afgebeeld en rechtstreeks ontleend waren aan de wapenschilden rond 1500. En zo is het overdrachtelijk gesproken ook met het begrip empathie: het heeft een universele evolutionaire basis, het is zowel positief als negatief te gebruiken en het heeft zich cultureel ontwikkeld, waardoor tijdgebonden elementen binnen sijpelden. Natuur en cultuur, geest en lichaam zijn er als eenheid mee verbonden. Ervaringen uit eigen individueel onderzoek, de eigen tijd en de eigen omgeving spelen er hun rol in. Welke waarde kan empathie hebben voor het doordringen tot onder de huid van boeren, die hunebedden bouwden? Wat zijn de voordelen en zijn er beperkingen? Daarover gaat dit hoofdstuk.

Het gaat daarbij om de vraag hoe dicht we bij de verdwenen werkelijkheid van de neolithische boeren kunnen komen. De afbeeldingen van het leven, de flora en fauna, het landschap van voorbije culturen zijn door historieschilders en middels zogenoemde artist impressions tegenwoordig in groten getale aanwezig. We